

*BIBIANA • medzinárodný dom umenia pre deti
Bratislava*

Stridžie dni v Bibiane

scenár interaktívnej výstavy

*Autorka:
Dagmar Valčeková*

*Odborná spolupráca:
Peter Valček*

Jún 2000

*kont. výst. enot. s
a klas. ✓*

Etický a ideový zámer výstavy:

Dôraz, ktorý globalizačné procesy kladú na oblasť hodnotného prežívania medzikultúrnosti, spôsobuje, že dieťa sa čoraz častejšie stretáva s rozličnými u nás neobvyklými – preto neraz nezrozumiteľnými, sémanticky, no najmä hodnotovo (kultúrne) neukotvenými – zvyklosťami, ktorých ozveny či analógie sa k nám rozličnými cestami (video, internet, tlač, cestovanie) dostávajú z iných kultúr (napr. *valentínky, halloween* a podobne).

Obohacovanie prirodzeného rámca vzdelania a cítenia detí a mládeže motívami z medzikultúrnych zdrojov však zároveň a nesporne kultivuje a obohacuje horizonty novej generácie. Nie je však zodpovedné pestovať ich bez domáceho kontextu.

Takým prvkom *medzikultúrnosti* sú u nás, v posledných rokoch pomerne rozšírené, motívy anglosaských *halloween* (*hallows* = *všetci svätí*), karnevalu v predvečer 1.11.

Stridžie dni Pritom domácou, a zrejme staršou, obdobou *halloween* sú neprávom zabúdané „*Stridžie dni*“, ktoré majú pradávny, predkresťanský pôvod, no na Slovensku sa donedávna (ešte v povojnovom období) významne pestovali ako svetský folklórny rámec kresťanského kalendára od Martina (11.11.) – niekde až počnúc Katarínou (25.11.) – do Lucie (13.12.), pričom „druhým hlavným“ *stridžim dňom* bol vždy Ondrej (30.11.). *Luciou* sa „nebezpečné obdobie stríg“ končilo, lebo ho vystriedal či prevážil optimizmus kresťanského adventu – čakanie na Spasiteľa.

Viera v *Stridžie dni* a s ňou spojené zvykoslovie súviselo s atmosférou blížiaceho sa zimného slnovratu a s prirodzeným meteorologickým a klimatickým cyklom prírody – magičnom prvého snehu a zimného dňa, ktorý sa skrakuje.

V takomto dušetiesnivom*, no fantáziu povznášajúcom ovzduší vznikali povery a legendy, ale aj určité rituály, tesne prepojené s každodenným životom, ktoré

boli sublimáciou (kultovo-rituálnou nadstavbou) prirodzenej existenčnej obavy, vyvolanej zastavením vegetačného cyklu rustikálneho prostredia.

---

*V českom označení posledného mesiaca roku sa táto nálada zachovala dodnes – *prosinec*, od „prosiť“ – čo sa však chápalo skôr ako zaklínanie, dokonca sebavedomé *odháňanie* prírodných síl zimy, nepriateľských človeku, než ako „vyprosovanie“ si nejakých výhod. Podobné zvyky pestovala už starogrécka kultúra v podobe takzvaných *aischrologia* - odháňaním nepriateľských síl prírody nadávkami, „škaredými slovami“, ktorá sa u starých Slovanov realizovala nosením rituálnych zvončekov (u Avarov v tvare stridžej hlavy) ako súčasť odevu či konškého postroja.

Výstava priblíži zblízka a hmatateľne zabudnutú tradíciu *stridžích dní*

1. v rovine etnologického poznania, ale aj
2. v rovine účinnej estetickej motivácie výtvarného prejavu detí.

Cieľ výstavy:

Výstava má formou tradičnej *bibianskej* interaktívnej inštalácie účastníkov

1. priblížiť rituály *Stridžích dní* v reálnom čase (od *Martina* do *Lucie*);
2. scénicky ilustrovať etno-kultúrny pôvod zvykoslovia *stridžích dní*, vrátane základnej etymológie slov ako je *ježibaba*, *striga*, *Morena*, *Ljutica-Lucia*, ktoré sa utvárali v kontexte s predkresťanským roľnícko-pastierskym svetonázorom.
3. Téma je veľmi vhodná na rozvíjanie výtvarnej predstavivosti detí – výstavu možno doplniť modelársko-kresliarskymi tvorivými dielňami.

Súčasťou výstavy je však najmä predadventná prítomnosť Stridžích dní v reálnom čase konania výstavy – 11.11. (Martin) – 13.12. (Lucia). Výstava bude zároveň prvou veľkou oslavou starobyklých stridžích dní na prahu 3. tisícročia. Stridží karneval v rámci vernisáže by mal byť prezentovaný aj v Starom meste.

Poznámka pre výtvarné pojatie výstavy:

- realizovať s nádychom abstrakcie, zovšeobecnenia (*stridžie dni* pôvodne *Is* tragicko-fóbickou psychomotiváciou/ karnevalizovali mýtus času, ročných období a nehmatateľné etické princípy);
- zvolená, abstraktne zredukovaná farebná škála by mala zodpovedať zime (biela, modrá, kovovolesklý vzhľad, sklo-lad).

Keďže interaktívna výstava nie je výkladový slovník – nemožno v nej špecifikovať príliš podrobné detaily a celý etno-kultúrny kontext tejto románovo košatej témy. Motívy *stridžích dní* (súčasť členito vypracovaného eticko-kozmologického mýtu predkresťanskej epochy roľnícko-pastierskej civilizácie raného stredoveku) sa bežne zamieňajú za kultúrne a historicky veľmi vzdialený a prakticky nesúvisiaci fenomén bosoriek, s ktorým nemajú – okrem niektorých nesúrodne prevzatých termínov – nič spoločné (išlo v ňom o presadzovanie článkov určitej ideológie psychologickým nátlakom). Vysvetľovanie tejto rozdielnosti by presiahlo rámec výstavy. Scenár je preto koncipovaný ako uzatvorený pojmový systém. A to tak, aby návštevník výstavy sám uvedený rozdiel pochopil.

Materiálne predpoklady výstavy:

1. 6 výstavných priestorov, voľne na seba nadväzujúcich, stvárnených obvyklou bibiánskou metodikou a poetikou; *Možno bolo potrebné zaradiť?*
2. slovníček výstavy, ktorý pre náročnejších doplní objekty výstavy materiálmi a komentárom z etymológie a medzikultúrneho kontextu.

Realizačný manuál výstavy:

1. miestnosť:

Obraz: Osud

Prvý obraz uvedie návštevníka do problematiky, vysvetlí komu naši prastarí rodičia dali meno striga, naznačí čoho a kedy sa obávali a aké obrazy ich fantázia vytvorila. Ústnym podaním sa tieto predstavy premenili postupne na rozprávky, ktoré počas zimných večerov odovzdávali fantázii svojich detí.

Uhadnuť, čo nás čaká, čo bude, to všetko skrýva záhadná niť osudu.

Tri sudičky, tri kmotričky. Kmotra - *com-mater* („spolumatka“).

Niť symbolizovala naplnený čas-život – mohla byť *zlatná* i *blatná*.

Zlatá priadka (strigôň Klingáč) fabuluje motív túžby po šťastnom (*zlatom*) osude.

1. Ako na proscéniu tri Vedmy-Moreny (*Rodenica – Ljutica – Striga*) pradú na kolovrate - hodinách ľudskej osudy. Posledná, *Striga* sa usiluje veľkými nemožnými nožnicami *niť života* prestrignúť.
2. Tmavý priestor je úsporne osvetlený bodovými reflektormi tam, kde je potrebné svetlo.
3. Zvyšný priestor zaplnený policami (knihy, presýpacie hodiny a rôzne iné *osudové hodiny*, množstvo *nití osudu* – od hrubých a obyčajných po zlaté).
4. V popredí masívny čítací pult so *Stridžou knihou*, v ktorej možno listovať odpredu aj odzadu. Bude to faksimile do kožených dosiek zviazanej knihy Pavla Dobšinského: *Slovenské obyčaje, povery a čary*.

Text:

Vedmy-Moreny: Vedia, kedy je život skončený

Rodenica – pomocnica

Ljutica – krátka svica

Striga – osud strihá

/?

Tri sudičky – predkovia si minulosť, prítomnosť a budúcnosť predstavovali ako kráľovstvo troch sudičiek. *Rodenica* rozhodovala o narodení, *Ljutica-Lucia* mala moc nad kvalitou života, prácou, schopnosťami človeka, *Striha-Striga*, najhroznejšia zo sudičiek, mohla hockedy niť osudu prestrihnúť.

Sudičky nesúdili len dobre, ale často aj zle súžili.

Slovo **súženie** pochádza od slova „zlé súdenie“ (zlý osud).

Sudičky, verilo sa, hádajú-rozhodujú osudy – vravelo sa im preto aj hadušky (gadjuky)

5. Ako symbol by nemal chýbať kolovrátok s pradenom, aby si aj návštevníci výstavy mohli vyskúšať pradenie nití - osudu.

6. Do ďalšej miestnosti by mal viesť úzky, akoby jaskynný priechod.

Nápisy typu slovníkových hesiel treba umiestniť na pútače - stojany, nie na steny, v smere prehliadky a stvárniť ich ako otvorené knihy:

2. miestnosť

Obraz: Noc

Slnce a tma, nebo a podzemie, sever - juh – základné kontrasty starých mýtov.
V diagonále rožnej miestnosti umiestniť veľké ústa *Baby Jagy*:

Ježiška
Baba Jaga
Striha
nebo
hruda

1. zasnežený les v papuli Ježibaby (cencúle-zuby, záveje - hadie jazyky). Kulisa imaginárneho priestoru kdesi pod koreňmi stromov vytvára baldachýn, odkrývajúci výhľad do zimnej krajiny s vlkami, líškami, zamrznutou riekou, hviezdny nebom a načervenalými horami v pozadí.

2. Okno prikryté zväčšeninou Bruegelovho obrazu *Návrat z lovu*

3. Na nebi mesiac ako hruda syra, z ktorej je uhryznuté - zavesiť do priestoru.

Zima, skoré večery a dlhé mrazivé noci oživovali v starých dobách fantáziu. Treba ju umocniť aj nahrávkou z rozprávky, ktorá približuje atmosféru veľmi výstižne. Vystihuje pocity ľudí, keď sa ešte po večeroch nemohli oddávať čítaniu kníh alebo rabíjaním času pred televíznou obrazovkou.

Text:

Nahrávka: *Bola raz jedna krajina, smutná ako hrob, temná ako noc, lebo do nej slnce Božie nikdy nezasvietilo. Tam by ju boli ľudia sovám a netopierom prepustili, keby kráľ nebol mal jedného koňa so slncom na čele, z ktorého sypali sa jasné blesky na všetky strany, len tak, akoby z naozajstného Slnca. Tohto vodili po krajine a kadiaľ s ním šli, svietilo sa ľuďom ako vo dne; len keď už za horu zašli, privalila sa na to hustá tma, že by ju bezpečne bol mohol krájať.*

SLNCOVÝ KÔŇ, slovenská povesť

Ježibaba – jedi-baba = pichľavá, jedovatá baba; jug/juh = ohnivá/mrazivá ženština, ktorá všetko zhltnie (podobne ako oheň) - strigy a ježibaby sú starobylou personifikáciou ohňa a mrazu – na jednej strane na základe podobného účinku mrazu a páľavy (pocit pálenia pri mraze, poškodenie úrody a pod.).

„Slovo *Jedí-*, *Jedzi-*, *Jenzi-*, *Ježí-baba* znamená to isté, čo *jedovatá*; *Baba Jaga* pripomína ruské a srbské *jug*, slovenské *juh* – suchý páľčivý vietor, lebo tak páli aj mráz, hovorilo sa v Srbsku *Babe Jage* aj *ohnivá ženština*. – No nazývala sa aj **Morenou**, ktorá vládne v zime s veľkou krutosťou, *úmor* či *smrť* vošli preto v Čechách aj do názvu chladného zimného mesiaca *únor* (február). Inde sa *Babe Jage* vpravievalo aj *Ljutica* (dnes *Lucia*), neľútošná zlá vládkyňa zimy, ktorá mrazivou decembrovou nocou, keď je deň najkratší a noc najdlhšia, príšerne odetá chodí medzi ľuďmi, hľadá lenivé dievčatá a mláti ich metlou.“

Karel Jaromír Erben, 1847

— sam z lodig 4

Baba Jaga – *jagavý* = trblietavý, blikotavý, ale aj páliaci ako pahreba. Starosrbsky *jug* – páľčivé suché teplo. Slovo sa vyvinulo vo viacerých slovanských jazykoch aj ako označenie svetovej strany (*juh*) aj ako slovenské a ruské označenie rozprávkovej bytosti (*Baba Jaga*).

5. Prechod do ďalšej časti priestoru drevenými omrznutými dverami.

3. miestnosť

Obraz: Čas

V starých rozprávkach hrajú dôležitú úlohu, popri pichľavom vretene stríg - kmotričiek, na ktoré sa namotáva čas ľudského života, aj pichľavé, ježisté - jedovaté (*zakliate*) hrebene a rozličné podoby štvrtienia a opätovného spájania ľudského tela, napr. *živou vodou*.

Súvisia s kozmológiou stridžieho mýtu - s prvobytnou predstavou času ako magického delenia, rozdeľovania, strihania sveta, človeka, osudu na dieliky tajomnými bytosťami (*strihami* - strigami).*

* Na túto, *strihaci* - *stridžiu*, stránku slovanského mýtu narážajú napr. Hrabalove *Postřižiny* (eroticky podfarbené strihanie vlasov, skracovanie šiat).

1. *Interaktívne „postrizny“*: mechanizmy delenia, strihania, česania, jedenia (odhrýzania). Použiť viacero typov veľkých nožníc, vrátane chrupu v tvare nožníc zavesených v priestore.

2. Šípová Ruženka hryzie jablko a češe (*časuje sa*) sa *zakliatym* hrebeňom. Výjavy z rozprávok formou komiksov:

3. Čas znázornený ako pramene vlasov a rozdelených na jednotlivé *Stridžie dni*,

vreteno času v rukách *Zlej kráľovnej* namotáva vlasy.
Zlatá priadka - zlatá niť sa spája s prameňmi vlasov Ruženky.

Text:

Čas/častý vzniklo zo slova časť/časti,
nemecké Zeit je z rovnakého prastarého základu daís.

Daís - dať, to znamená aj podeliť sa.

Česati – znamenalo oddelovať, trhať, párať (perie, vinnú révu),
sčesný-šťastný bol ten, komu čas dobre nadelil.

Preto sa počas Stridžích dní často páralo perie.

Striga bola aj vládkyňou času, lebo čarovnými nožnicami či magickým hrebeňom
rozdělila pol'ahky ľudské osudy na časti (pramienky, obdobia),
neraz ich hrozne zaplietla i rozstrapatila.

K Strige patrí neodmysliteľná metla, : zametá ňou v snehu za sebou stopu (čas).

Osud človeka, určený sudičkami je slovom-priadzou sudičiek.

Vek - podobne ako anglické week – je však od prastarého Ueik = vije, vinúť.

Na vreteno sudičiek navinutý osud (vek) dal vzniknúť aj slovu ČLOVEK.

Úlohu nožníc a hrebeňa prevzdali dakedy stridžie slová (ústa)
preto v niektorých legendách a poverách „striga z mesiaca ujedá“

Oj ty moja mati, mati moja
nie si ty matkyňa ale hadyňa
zjedlas' Slnce, zjedlas' Lunu
zhltneš aj hviezdičky – svoje drobné detičky!

4. Do ďalšieho priestoru udáva smer svojou zlatou niťou pod stropom
Martinko Klingáč .

4. miestnosť

Obraz: Had háda hádanku

Stridžiu niť osudu symbolizoval aj had, v starých slovanských jazykoch jež (od jed, preto aj *ježibaba*). **Had** napokon dostal svoje meno z rovnakého základu ako *hadušky / hadyne*, podobne aj dnes už celkom nevinné, prosté slovo *hádanka*, ktoré pôvodne súviselo s rituálom, spojeným s *Luticou-Luciou* (dávala **hadanky** a tri **hádanky** sfingy pochádzajú tiež z tohto zdroja).

1. V podstropí sa opakuje kinematicky rozfázovaný *komiks* strigôňa Klingáča - zo zlatej nite sa mení na stribristo-bieleho *hada času*; prechádza hodinami smerom do ďalšieho priestoru.

2. *Hadogašpar* - výjavy z rozprávky

3. Kniha hádaniek (1x1,5 m), vertikálne zavesená v priestore
(120 hádaniek z Dobšinského zbierky *Slovenské obyčaje, povery a čary*)

Text:

Had – **záhadná** niť osudu

Uhádnuť hádanku znamenalo pochopiť skryté tajomstvá.

Klingáč – meno strigôňa z rozprávky *Zlatá priadka* súvisí aj so slovesom, ktoré sa dodnes zachovalo v nemčine *klingen* (zniet', zvonit'), ale aj v slovenčine – *cengat'*. Pôvod má v indoeurópskom koreni *glengh-*, ktorý je nosovkovou variáciou indoeurópskeho koreňa *gal-* (volať, kričať), resp. *galgh-*, *glagh-* (nadávať). Zaujímavá je spojitosť vo výrazoch *galgan* a *haló*, súvisia so staroindickým *gárhati* (tupený, obviňovaný, hanený) aj so súčasným slovenským *karhať* či českým *kárati*.

Uhádnúť hádanku a odvez sa na kolotoči.

Interaktívny motív: Kolotoč - *koleso osudu* v podobe hodín.

4. Plynulý prechod do ďalšieho priestoru.

5. miestnosť

Obraz: Stridžie dni

Magické účinky prvého snehu sa pripisovali strigám; prvý sneh Martina sa preto neskôr spájal s príchodom Sv. *Martina* „na bielom koni“, čím sa prvý mýtus paradoxne „otočil“: sneh dostal úlohu kresťanského požehnania – na *Martina* sa jedla *pečená hus* - čo súvisí s **rituálom času** (páraním peria).

Prvý ľad na Katarínu, vrela sa, stavia mosty; v niektorých európskych povestiach stavia *most* (ľad) cez rieku *Čert* (Črt-Krt) na objednávku obyvateľov mesta - rovnaký paradox, ako so snehom na *Martina*.

Dvojpriestor 5.-6. je riešený ako drevenica a prechodmi (bránami) do jednotlivých **Stridžích dní**, v ktorých sa formou tvorivej dielne budú môcť pripomínať príslušné obyčaje. Vhodnou tvorivou aktivitou by bola tvorba masiek (Klingáč, Lucia a iné *Strigy*):

1. Prvý Stridží deň: 11.11. *Martin*

Martin; 11. novembra: Niekde je už dnes prvý stridží deň, t. j. proti škodlivej moci stríg poverci ohradzujú jedením cesnaku a krížov na domové a maštálne dvere - Martin prichodí k Slovácku (očakávajú dnes prvý sneh). Na stole nechýba vykrmená „*martinská hus*“

Pavol Dobšínský, 1870

Hry:

Sypanie snehu

Chytáme Martinskú hus

Druhý Stridží deň: 25.11. Katarína

Katarína; 25. novembra: Inde zasa len Katarína robí prvý stridží deň. Niekde chodia pastieri v podvečer Kataríny trúbiť; maštálne dvere, závory a kľuky sa natierajú cesnakom, aby strigy nevyviedli kone a nejzdili na nich a kravám aby nezobrali mlieko.“

Pavol Dobšinský, 1870

Hry:

Katarínske trúby

Prechod do ďalšieho priestoru cez Časový tunel - Brucho času-hada

6. miestnosť

Obraz: Stridžie dni**2. Tretí Stridží deň: 30.11. Ondrej**

Ondreja, 30. novembra: Druhý stridží deň - čarovanie s cesnakom v jeho predvečer. Dievčence sa utiahu z očí domácich a v zavrenom spolku „lejú olovo“, t.j. rozpúšťajú ho v plechovej lyžici nad plameňom sviece alebo lampy, lejú do vody a obzerajú i vykladajú si, čo ktorej ulialo sa; ak napr. oltár, čoskoro sa vydá, ak organ, vydá sa za učiteľa, ak pluh, za gazdu. Zle, ktorej sa neulialo nič, t.j. ulial sa obrazec, z ktorého nemožno nič vyložiť - tá sa nevydá ani do roka. Odliatky sa kladú na noc pod hlavu, aby sa mohla veštba aj prisniť.“

Pavol Dobšinský, 1870

V tejto časti by deťom zvyky priblížili *ukážky liateho olova* (výkladová tabuľa, nákresy ako z tvaru olova možno veštiť, lebo zrejme nie je reálne ani pod dozorom pracovať s deťmi a takýmto materiálom.

4. Posledný Stridží deň: 13.12. Lucia

Posledný *Stridží deň* bol pokonávkou s Lutitou – Luciou. Noci začínajúcej na Luciu sa vpravelo aj „*dlhá noc*“ - patrila k najdlhším v roku, ale ľudia si ju ešte predlžovali, a to tak, že nešli spať, ale venovali sa *stridžím hrám*, ktoré sa na Luciu ešte donedávna na slovenských dedinách hojne pestovali a niekde aj pestujú. Aj na Luciu sa roztápalo olovo a obydlia sa potierali cesnakom.

Lucia, 13. decembra: Tretí a najväčší stridží deň. Už v predvečer Sv. Mikuláša odlož si každý deň inakšiu triesku, napr. raz z jedľového, druhý raz bukového, tretí raz dubového a vždy iného dreva. V Luciový predvečer urob okolo seba tými trieskami kruh a poklad' ich na oheň. Ako začnú sa rozhárať, poberú sa s nimi aj strigy hore komínom, jedna na metle, druhá na lopate, tretia na vidlách či hrabliach. Takto ich môžeš všetky spoznať.

Ododnes večera až do Vianoc chodia po domoch *Lucie*. *Lucia* je bielo oblečená žena, ktorá ticho a nenazdajky navštevuje domy svojich známych. Nemo príde na prstoch, nemo aj odíde. Ak ju v prestrojení nepoznajú a neuhádnu, kto je, nechajú ju odísť, inak je odkryjú tvár a nastane spoločný žart a smiech. Niekde koná *Lucia* aj tú úlohu ako Mikuláš.

Pavol Dobšinský, 1870

Ako motívy pre výtvarné spracovanie treba použiť napríklad krb, triesky na čarovanie, cesnak, perie, biely plášť *Lucie*, ktorý si deti môžu obliecť.

Hry:

Preobliekamé sa za Luciu

Luciou sa Stridžie dni končili, tajomná atmosféra však pretrvávala počas celej zimy, lebo tej sa ľudia vždy obávali a nevedeli, či skončí dobre. Ďalšie zvyky a obyčaje však už presahujú rámec témy.

Výstava bude v niektorých miestnostiach doplnená zvukovými efektami a hudobným doprovodom.

Súčasťou vernisáže (11.11.) bude sprievod masiek tematicky zameraný na Stridžie dni v okolí BIBIANY. Pripraviť by ho mohli študenti VŠMU, VŠVU alebo pozvané deti. Karnevalová nálada sa tak prenesie aj do priestorov domu a nebude treba pripravovať samostatný program. Podobným spôsobom by sa mohlo pristúpiť aj k poňatiu tvorivých dielní. Deti by si v hlavné Stridžie dni obliekli masky, k vytvoreniu ktorých ich inšpirovala výstava.